

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 330.342

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ: ОСНОВНІ ЇЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Башнянин Г.І., д.е.н.

Гончарук Л.Я.

Львівська комерційна академія

Кульчицький Б.В., д.е.н.

Тесля А. І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Проаналізовано природу процесів соціалізації економічних систем. В науковому дослідженні виділено та досліджено основні інтерпретації соціалізації економічних систем – соціально-економічну, функціональну і формаційну, а також відповідні їх типи соціалізації – соціально-економічну соціалізацію як процес усупільнення, функціональну соціалізацію як процес відповідного використання грошового доходу, формаційну соціалізацію як процес розширення суспільного сектору національної економічної системи.

Ключові слова: соціалізація, типи соціалізації, соціально-економічна соціалізація, функціональна соціалізація, формаційна соціалізація.

The nature of the socialization processes of economic systems is analyzed. In the research study identified and investigated the main interpretation of socialization of economic systems – social-economic, functional and formational, as well as their respective types of socialization – social-economic socialization as a process of socialization, functional socialization as a process for the appropriate use of monetary income, formational socialization as the expansion of public sector of the national economic system.

Key words: socialization, the types of socialization, social-economic socialization, functional socialization, formational socialization.

Актуальність проблеми. Сучасний етап розвитку як перехідних, так і розвинених національних економік характеризується таким суспільно-економічним явищем, як соціалізація. Поняття соціалізації є

багатовимірним і багатогранним, оскільки розвиток та вдосконалення соціалізаційних процесів в економічних системах формує, по-перше, економічні умови подальшого економічного зростання суспільства, по-друге, створює реальні умови для найкращого забезпечення соціально-економічних потреб людини.

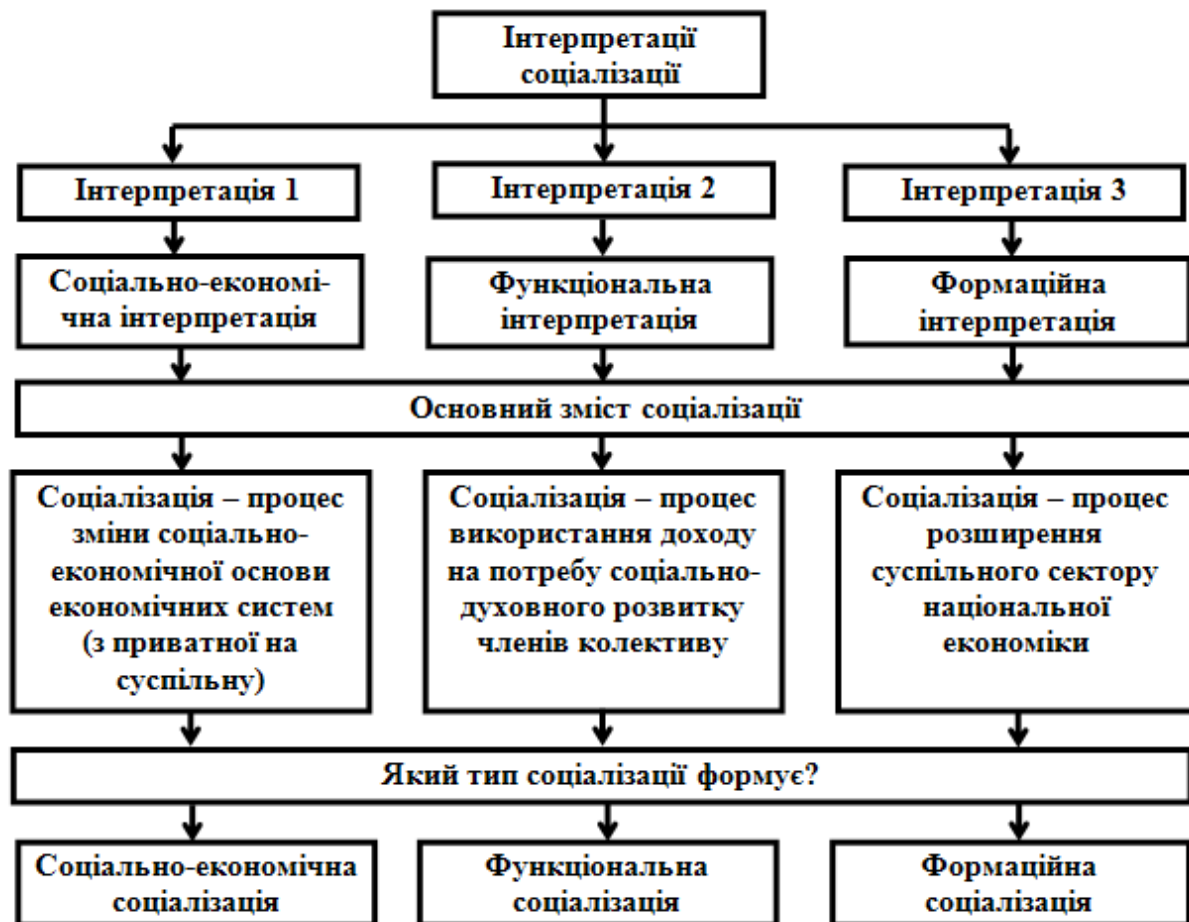
Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Проблемі вивчення природи соціалізації економічних систем як однієї з основних особливостей сучасного постіндустріального економічного розвитку у вітчизняній і зарубіжній літературі присвячено праці багатьох науковців. Як правило, під нею здебільшого розуміють використання певної частини грошового доходу на задоволення соціально-матеріальних і соціально-духовних потреб людини [9; 11; 12; 14; 15]. Зустрічаються і інші трактування соціалізації економічних систем [13; 16].

Відсутність в економічній літературі однозначного вирішення проблеми природи процесів соціалізації свідчить про те, що соціалізація – це багатоаспектний, багатовимірний економічний процес. В сучасній вітчизняній економічній літературі теоретичні підходи до розв'язання проблеми соціалізації економічних систем в напрямі з'ясування природи соціалізації та її впливу на ефективність функціонування тих чи інших економічних систем викладено у наукових працях Г.І. Башнянина [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8], Л.Я. Гончарук [4; 10], Г.С. Третьак [2; 3; 7], Ю.І. Турянського [6], Р.П. Шевчика [3], М.С. Хом'як [2]. Проте дана проблема потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Мета роботи: дослідити природу процесів соціалізації економічних систем і визначити основний зміст поняття чи категорії «соціалізація». На підставі цього провести науковий аналіз основних інтерпретацій категорії «соціалізація». Здійснити наукову типологізацію процесів соціалізації економічних систем і виділити їх основні типи.

Викладення основного матеріалу дослідження. Вихідною і однією з найважливіших щодо методології проблемою наукового аналізу соціалізаційних процесів у будь-якій економіці є проблема поняття чи природи соціалізації як соціально-економічного процесу і тенденції сучасного розвитку економічних систем будь-якого типу. Лише на основі її попереднього розв'язання можливим є конструктивне виокремлення відповідних типів і видів соціалізації як певного процесу чи тенденції,

тобто її типологізації чи структуризації. Поняття і явище соціалізації багатогранне і багатомірне, а тому воно може мати і різний зміст. Залежно від того, з якого боку ми його розглядаємо, ми виділяємо, принаймні, три інтерпретації соціалізації. Таке трьохзначне розуміння соціалізації вже давалось нами в наших попередніх публікаціях [4; 10]. Дамо їх коротку і найзагальнішу характеристику.

Рис. 1. Основні інтерпретації категорії “соціалізація” в сучасній економічній літературі

З суто соціально-економічного боку (тобто з боку відносин власності на основні економічні ресурси та капітал), під соціалізацією слід розуміти процес переходу від приватної до державної форми власності. Таку соціалізацію тому і можна кваліфікувати як соціально-економічну, оскільки вона характеризує процес соціалізації з боку власності на основний економічний ресурс – реальний капітал в його широкому значенні. Під реальним капіталом в його широкому значенні ми розуміємо всі

основні економічні ресурси за винятком праці чи людського ресурсу. Він включає в себе не лише власне капітал (основний капітал чи основні фонди, як його найчастіше позначали в радянській економічній літературі), а й матеріальні фонди (оборотний капітал чи оборотні фонди) і грошовий капітал. Капітал у його вузькому значенні – це лише основні фонди (машини, устаткування тощо).

Державна форма власності може виникати по-різному. Відповідно до цього ми матимемо різні типи чи види соціально-економічної соціалізації. Соціально-економічну соціалізацію можна проводити різними методами. По-перше, шляхом часткового викупу пакету акцій певних мікроекономічних систем. По-друге, шляхом повного викупу пакету акцій цих систем. І, по-третє, націоналізації окремих фірм чи певних галузей, а то й економіки загалом. Останній шлях веде до формування не соціалізованих, тотально соціалізованих чи тотально соціалістичних (адміністративних) економічних систем. Ми особливо наголошуємо на відмінність між соціалізованими і соціалістичними економічними системами, адже предметом аналізу в даному дослідженні є саме соціалізовані економічні системи перші. Дослідження соціалістичних економічних систем в даній статті не проводимо, адже це окрема тема вивчення.

У розвинених країнах соціально-економічна соціалізація досить обмежена, вона охоплює лише певну частину (в певні періоди економічного розвитку, на певних фазах економічного циклу) приватного сектору чи сегмента національної мікроекономічної системи. Мова про соціально-економічну соціалізацію суспільного чи квазісуспільного сектора розвинених економік не може йти, оскільки останній і так завжди соціалізований і розвивається здебільшого за умов державної власності на реальний капітал, або за умов значної підтримки державного капіталу. Соціалізація соціально-економічного типу певної частини приватного сектору в розвинених економіках має циклічний характер: в одні періоди часу вона поглиблюється, в інші, навпаки, змінюється десоціалізацією (приватизацією) чи зміною структурної спрямованості соціалізації. Це лише за умов реального соціалізму соціально-економічна соціалізація має тотальний або майже тотальний характер. У такій крайній формі вона вже веде до формування адміністративних економічних систем,

які в радянській літературі були визначені як соціалістичні системи. По-значення адміністративних систем як соціалістичних є проблематичним, оскільки насправді ці системи мали державно-капіталістичну, а не власне соціалістичну спрямованість розвитку та функціонування. В сучасній західній економічній літературі соціалістичними кваліфікуються такі економічні системи, які спрямовані в своєму розвитку на задоволення (якнайкраще) соціально-матеріальних потреб людей [17; 18].

Соціально-економічна соціалізація тією чи іншою мірою зберігається і в перехідних економіках, особливо на перших етапах їх становлення та розвитку. З розвитком процесів приватизації вона поступово згортатиметься, а відповідні перехідні економічні системи капіталізуватимуться. У цьому контексті процес капіталізації (шляхом чи на основі приватизації) виступає як прямо протилежний процесу соціалізації. Внаслідок згортання соціально-економічної соціалізації перехідних економік вони будуть еволюціонізувати в напрямі формування спочатку гіпо-, а потім і власне чи квазікапіталістичних економічних систем. У розвинених економіках соціально-економічна соціалізація має дуже обмежений коридор розвитку, вона, як правило, охоплює лише незначну частку несупільного сектору економіки.

Другою інтерпретацією соціалізації економічних систем є функціональна інтерпретація, яка значно частіше зустрічається у сучасній економічній літературі і згідно з якою під соціалізацією економічних систем розуміють використання переважної частини чи навіть усього чистого грошового доходу на потреби соціального і соціально-духовного чи соціально-інтелектуального розвитку членів певного колективу.

У такій функціональній соціалізації можна виділити дві складові. Перша – це власне функціональна соціалізація або інакше – елементарна (проста, звичайна, нижча) функціональна соціалізація, яка полягає у використанні грошового доходу (тут і далі під грошовим доходом слід розуміти лише чистий, а не валовий, тобто ту частину валового виторгу, яка залишається після відрахування витрат на відшкодування матеріальних і трудових ресурсів) на потреби соціально-матеріального (фізіологічного, фізіологічно-суспільного) розвитку людини. Ця елементарна функціональна соціалізація становить основну, а дуже часто і всю

частину загального “обсягу” функціональної соціалізації – інтегральної функціональної соціалізації. Друга складова інтегральної функціональної соціалізації – функціональна соціалізація в її вищому значенні, яка полягає у використанні певної частини грошового доходу на духовний (інтелектуально-духовний), а не соціально-матеріальний розвиток людини.

Співвідношення між цими двома видами чи складовими інтегральної функціональної соціалізації різне у різних типах економічних систем і на різних етапах історико-економічного розвитку. В індустріальних економічних системах явно переважає елементарна функціональна соціалізація (але і вона незначна, порівняно з розвитком такого протилежного соціалізації процесу як капіталізація). Можна вважати, що в доіндустріальних економічних системах будь-яка соціалізація відсутня. В постіндустріальних економічних системах (або квазііндустріальних, тобто перехідних від власне індустріальних до постіндустріальних) частка соціалізації загалом і зокрема елементарної функціональної соціалізації починає наближатися або навіть перевищувати рівень капіталізації економічних систем.

Загальну тенденцію зміни характеру співвідношення між соціалізацією (інтегральною функціональною) і капіталізацією можна резюмувати так: із переходом від доіндустріального до індустріального і особливо постіндустріального економічного розвитку «частка» соціалізації (функціонального типу) зростає, а капіталізації – знижується, тобто дедалі більша частина грошового доходу спрямовується на соціальний і соціально-духовний розвиток, а не на розвиток виробництва (того чи іншого типу економічної діяльності). Тоді загальну тенденцію зміни характеру співвідношення між елементарною та вищою функціональною соціалізацією можна зазначити подібним чи аналогічним чином: чим вищий ступінь економічного розвитку, тим більше зростає частка вищої функціональної соціалізації і знижується, відповідно, частка нижчої чи елементарної, тобто дедалі більша частина грошового доходу спрямовується на соціально-духовний і соціально-інтелектуальний розвиток людини.

Загальну тенденцію зміни характеру співвідношення між процесами

соціалізації і капіталізації, з одного боку, і процесами елементарної і вищої функціональної соціалізації, з іншого, можна зобразити графічно за допомогою кривих, які перетинаються лише в одній точці (коли вони між собою зрівноважуються), а в інших між ними існує “розрив” у той чи інший бік (рис. 2, рис. 3). На рис. 2 криві капіталізації і соціалізації перетинаються між собою в умовній точці T_0 , яка є певним проміжком часу в межах індустріального економічного розвитку (на одному з етапів індустріального економічного розвитку). За межами цього індустріального економічного розвитку переважають або процеси капіталізації (в доіндустріальну епоху), або процеси соціалізації (в постіндустріальну епоху). На рис. 3 це умовно зображено відповідними періодами часу (T_{0-1} і T_{0+1}).

Аналогічно в умовний період часу T_0 , який вказує на один з етапів власне індустріального економічного розвитку, процеси елементарної і вищої функціональної соціалізації також урівноважуються. За межами цього умовного періоду часу T_0 (в доіндустріальну і постіндустріальну епохи) переважають, відповідно, процеси елементарної і вищої функціональної соціалізації.

Отже, співвідношення між указаними видами (рівнями) функціональної соціалізації також залежить від етапу історичного розвитку і техніко-технологічного типу відповідних економічних систем. З переходом від доіндустріального до індустріального і постіндустріального економічного розвитку інтенсивність розвитку вищої функціональної соціалізації посилюється, а нижчої, навпаки, знижується. Постіндустріальні економічні системи значно соціалізованіші у вищому функціональному розумінні, ніж у нижчому. В перехідній економіці України вища соціалізація ще слабо проявляється, зате певного рівня розвитку вже досягла нижча чи елементарна функціональна соціалізація.

Третя інтерпретація соціалізації також поширена в сучасній економічній літературі і її умовно можна кваліфікувати як формаційну. Згідно з формаційною інтерпретацією, соціалізація – це певний процес розширення суспільного сектору національної економіки і відповідного звуження приватного сектору. Формаційне тлумачення соціалізації частіше використовується тоді, коли аналізуються макроекономічні си-

стеми, саме вони “пульсують” то в бік розширення суспільного, то в бік розширення приватного сектору економіки.

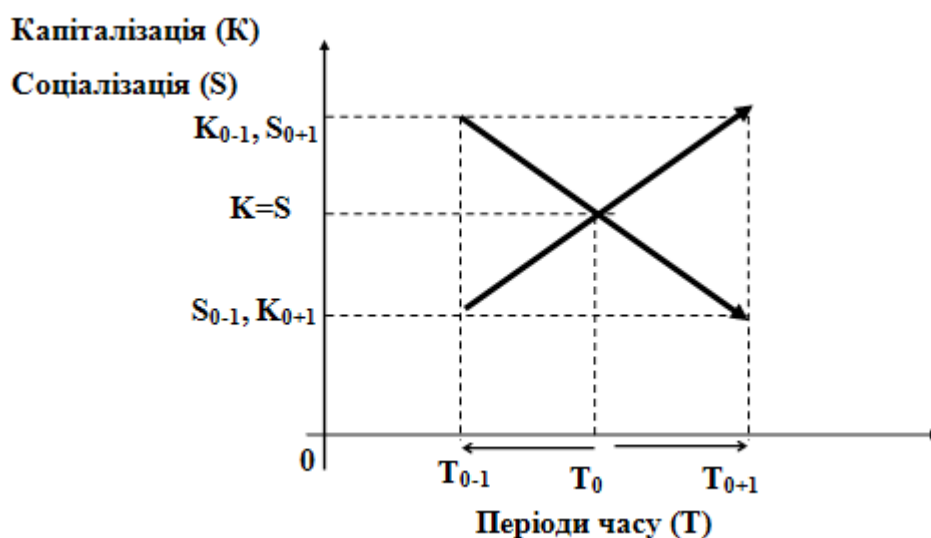

Рис. 2. Криві капіталізації і соціалізації економічних систем (канонічний варіант)

Елементарна функціональна соціалізація (S^{ef})
Вища функціональна соціалізація (S^{hf})

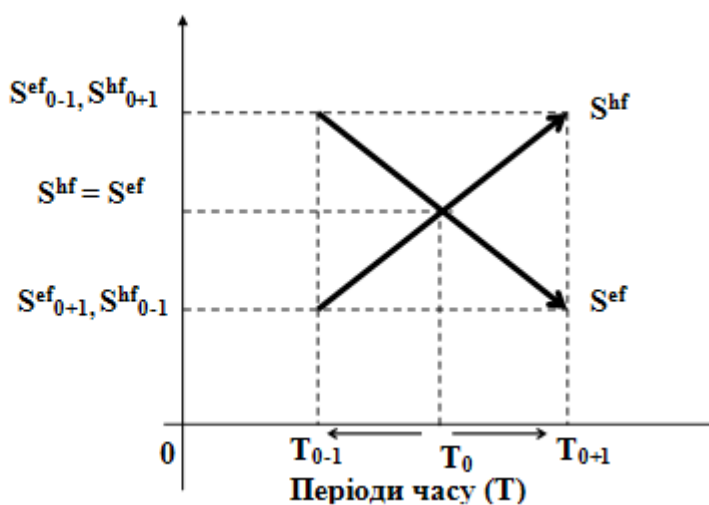

Рис. 3. Криві елементарної і вищої функціональної соціалізації економічних систем (канонічний варіант)

Під час дослідження формаційної соціалізації слід мати на увазі дві важливі обставини. По-перше, це те, що суспільний сектор економіки має тенденцію до розширення з підвищенням рівня суспільно-економічного розвитку. З цього погляду, соціалізованішими є постіндустріальні економіки, ніж, скажімо, власне індустріальні чи доіндустріальні. З цього приводу витікає, що доіндустріальні економіки – гіпосоціалізовані (з указаних вище формаційних позицій), а індустріальні і постіндустріальні – відповідно, соціалізовані (квазісоціалізовані) і гіперсоціалізовані.

Перехідні економіки з указаних позицій, швидше квазісоціалізовані, хоча в суто соціально-економічному плані вони можуть бути на перших етапах свого формування не лише гіперсоціалізовані, а й навіть тотально соціалізовані.

Отже, необхідно ще раз звернути увагу на важливість у суто методологічному значенні відділяти і відрізняти такі різні типи соціалізації, як соціально-економічну і формаційну. Перша, як ми вже вище зазначили, може охоплювати за певних умов всю економіку (не лише суспільний і квазісуспільний сектори, а й несуспільні; ми тут під несуспільним розуміємо не власне приватний сектор, а всю ту частину економіки, в якій виробляються несуспільні блага і послуги, ця частина економіки може бути як приватною, так і державною), а друга «покриває» лише ту сферу, в якій виробляються суспільні і квазісуспільні блага і послуги. Національна економіка може бути тотально соціалізованою лише в соціально-економічному значенні вона аж ніяк такою не може бути у формаційному значенні процесу соціалізації. Формаційна соціалізація веде лише до певного розширення суспільного сектору економіки, а соціально-економічна може бути доведена (найчастіше революційним шляхом, як це спостерігалось в країнах соціалістичного табору) і до всезагальних форм і формування завершених (досконалих, повних) адміністративних економічних систем.

Другою важливою особливістю формаційної соціалізації є те, що вона змінюється за своєю інтенсивністю в межах певного економічного циклу, тобто “пульсує” – то розширюється, то звужується (хоча в широкому історичному коридорі часу вона, зазвичай, має тенденцію до розширення). Це дає підставу стверджувати про формування своєрідного соціалізаційного циклу, який формується і розвивається «в такт» з власне економічним циклом. Особливості формування цього соціалізаційного циклу будуть досліджені в другому розділі монографічного дослідження.

Залежно від того, як співвідносяться суспільний і приватний сектори національної економіки, матимемо різні типи цієї економіки. За переважання суспільного сектору економіка є більше “соціалістичною”, ніж “капіталістичною”, а за переважання приватного – навпаки. З цих позицій можна виділити, з одного боку, гіпосоціалістичні, в яких суспільний

сектор незначний, квазісоціалістичні, в яких він уже значний, але ще не переважаючий, власне соціалістичні економіки, коли суспільний сектор домінує. Можна, звичайно, вести мову про формування у більш-менш віддаленій перспективі і гіперсоціалістичних економік. Однак жодна з нині існуючих країн світу ще не досягла такого високого рівня свого розвитку, щоб її можна було би кваліфікувати як гіперсоціалістичну. Можна стверджувати, що гіперсоціалістичні економіки формуватимуться лише на достатньо високому рівні постіндустріального економічного розвитку [6].

З указаних вище позицій національна економіка України є лише, на нашу думку, проміжною між гіперсоціалістичною і квазісоціалістичною. В ній суспільний сектор економіки дещо ширший, ніж у слаборозвинених країнах, але значно вужчий (у відносному, звичайно, розумінні), ніж у розвинених країнах Заходу. Цей висновок може викликати заперечення, якщо не брати до уваги відповідне трактування процесу соціалізації. В суто соціально-економічному плані, національна економіка України в соціалістичний період її розвитку була тотально соціалізованою (однак лише у вказаному значенні поняття «соціалізація»). А з суто формаційних позицій, вона не може сьогодні бути інакше кваліфікована, як гіпо- або квазісоціалістична, адже суспільний сектор в ній недостатньо розвинений. Ці вказані вище два трактування процесу соціалізації досить часто змішуються в сучасній економічній літературі, а тому формуються суперечливі висновки про ступінь соціалізації вітчизняної економіки. Більше того, треба мати на увазі, що соціально-економічна соціалізація вітчизняної економіки поступово згортається, звужується, що дає підстави стверджувати про певну «капіталізацію» перехідної вітчизняної економіки. Що ж стосується формаційної соціалізації, то і в Україні, і в інших країнах світу вона з історичним розвитком розширюється чи посилюється, а тому економіка набуває дедалі соціалістичнішого характеру (у вказаному, звичайно, вище трактування поняття «соціалізм»).

Розширення суспільного сектору національної економіки з її історичним розвитком означає, що вона поступово втрачає (якщо йдеться про західні розвинені економіки) свій капіталістичний характер: із власне капіталістичної стає квазікапіталістичною чи навіть гіпокапіталістичною.

Саме в цьому напрямі еволюціонують економіки найрозвиненіших країн Заходу. Вони поступово виходять за межі власне капіталістичного розвитку. В сучасній економічній літературі такі економіки кваліфікують як посткапіталістичні, що вказує на те, що вони розвиваються в напрямі розширення суспільного сектору економіки. У перехідній економіці України розширення суспільного сектору економіки на разі ледве помітне, воно ще незначно проявилось в період 1991-2011 рр. (якщо взагалі проявилось). Зате посилено капіталізується державний сектор економіки. Однак ця капіталізація суто соціально-економічна, а тому в соціально-економічному плані (а не зазначеному вище формаційному) перехідна економіка України еволюціонує від гіпокапіталістичної до квазікапіталістичної і, нарешті, власне капіталістичної.

Отже, якщо розвинені західні економіки соціалізуються (у формаційному плані), то перехідні (в тому числі і вітчизняна українська), навпаки, капіталізуються, однак, вже в соціально-економічному значенні. У формаційному плані вони також соціалізуються, однак на разі цей процес їх соціалізації слабо помітний, слабо “зазначений”. Крім того, він “прихований” і “прикритий” процесами соціально-економічної капіталізації, що створює ілюзію повної відсутності в перехідних економіках будь-яких зародків розвитку соціалізаційних явищ.

Висновки. Поняття і явище соціалізації багатогранне і багатомірне, а тому воно може мати і різний зміст. Залежно від того, з якого боку ми його розглядаємо, можна виділити три інтерпретації соціалізації: по-перше, як процес посилення соціальної орієнтації економічного розвитку; по-друге, як процес усупільнення; по-третє, як процес розширення суспільного сектору національної мікроекономічної системи. На підставі потрійного розуміння процесів соціалізації виділяємо три їх типи: соціально-економічна соціалізація як процес усупільнення, функціональна соціалізація як процес відповідного використання грошового доходу і формаційна соціалізація як процес розширення суспільного сектору національної економічної системи.

Розуміння соціалізації економічних систем як багатогранного поняття та її типологізація, тобто конструктивне виокремлення відповідних типів соціалізації як певного процесу чи тенденції є методологічною

основою подальшого дослідження соціалізаційних процесів в сучасних економіках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Башнянин Г.І. та ін. Економічні системи. Т. 1 / За ред. Г.І. Башнянина. – Львів: Вид-во ЛКА, 2006. – 484 с.
2. Башнянин Г.І. Ефективна дерегуляція та її види / Г.І. Башнянин, М.С. Хом'як, Г.С. Третяк // Економіка: проблеми теорії і практики. Збірник наукових праць. Вип. 263: В 9 т. – Т. II. – Дніпропетровськ, Дніпропетровський ДНУ, 2010. – С.348-358.
3. Башнянин Г.І. Ефективність макроекономічної дерегуляції в довготривалому ринковому періоді / Г.І. Башнянин, Г.С. Третяк, Р.П. Шевчик // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. Збірник науково-технічних праць. Вип. 19.13. – Львів: НЛТУ України, 2009. – С.154-160.
4. Башнянин Г.І. Ефективність соціалізації економічних систем: методологічні проблеми метрологічного аналізу / Г.І. Башнянин, Л.Я. Гончарук. – Львів: Новий Світ-2000, 2010. – 240 с.
5. Башнянин Г.І. Деретуляційна еластичність суспільних і приватних економічних систем: вплив соціалізації і капіталізації / Г.І. Башнянин, Г.С. Третяк, М.С. Хом'як // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. Збірник науково-технічних праць. Вип. 20.8. – Львів: НЛТУ України, 2010. – С.116-124.
6. Башнянин Г.І. Капіталізація економічних систем: поняття, типи, ефективність / Г.І. Башнянин, Ю.І. Турянський, Н.Я. Юрків // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. Збірник науково-технічних праць. Вип. 22.1. – Львів: НЛТУ України, 2012. – С.148-154.
7. Башнянин Г.І. Формаційні типи дерегуляційної ефективності економічних систем / Г.І. Башнянин, Г.С. Третяк, М.С. Хом'як // Перспективные инновации в науке, образовании, производстве и транспорте. Материалы между. науч.-практ. конф. Сборник научных трудов. Т. 13. Экономика, туризм и рекреация. География. Геодезия. – Одесса: Черноморье, 2011. – С. 9-12.
8. Bashnyanyn G.I. Methodological economic systems: introduction into the general theory and methodology of formation of economic parameters. – Lviv: Publishing house of Lviv Commercial Academy, 2012. – 1152 pp.
9. Геєць В.М. Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні / В.М. Геєць // Економіка України. – 2000. – № 1. – С. 4–11; № 2. – С. 4–12.
10. Гончарук Л.Я. Ефективність соціальної політики в умовах ринкових перетворень: проблеми соціалізації економічного розвитку: Автореф. дис. ... канд. екон. наук /

- Л.Я. Гончарук. – Львів: ІРД НАН України, 2001. – 16 с.
11. Гришкін В. О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи: монографія / В.О. Гришкін. – Д. : Пороги, 2005. – 498 с.
  12. Кириленко В.І. Соціалізація господарського механізму та її вплив на стан соціально-економічного розвитку України / В. Кириленко // Держава та регіони. – 2009. – №1. – С.81-85.
  13. Лоскутов В.И. Противоречия современной акционерной собственности и основное условие их преодоления / В.И. Лоскутов // Общество. Среда. Развитие. – 2009. – № 4. – С.4-9.
  14. Луценко І. А. Трансформація функцій держави в процесі соціалізації економіки / І. А. Луценко // Стратегія економічного розвитку України : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. 24–25. – С. 68–73.
  15. Максимович В.І. Шляхи соціалізації економіки у сучасних умовах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Economics/21178.doc.htm
  16. Тарандо Е.Е. Социализация собственности как тенденция экономического развития / Е.Е.Тарандо // Проблемы современной экономики. – 2011. – № 2. – С.26-32.
  17. Хейне П. Экономический образ мышления. – М. : Новости, 1991. – 704с.
  18. Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм, демократія. – К.: Основи, 1995. – 528 с.